

УДК 343.241.4

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.48>**Марія Корабель,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ САНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ

Стаття присвячена науково-правовому аналізу формування санкцій у статтях Особливої частини Кримінального кодексу України. Аналізується поняття кримінально-правової норми та зв'язок санкції зі ступенем суспільної небезпечності вчиненого злочину для подальшої її побудови, що відповідає загальним засадам і принципам формування санкцій кримінально-правової норми. Санкція є обов'язковим складником статті або частини статті Особливої частини КК України, що являє собою модель виду й обсягу покарання, пропорційну суспільній небезпечності злочину, передбаченого чинним Кримінальним кодексом. Санкція розкриває правовий аспект кримінального покарання, вказуючи на його вид та обсяг, виконуючи при цьому роль моделі кримінального покарання, передбаченого за вчинений злочин. Покарання за своїм змістом полягає у передбаченому законом обмеженні певних прав і свобод засудженого. Залежно від конкретного виду покарання, передбаченого в санкції статті Кримінального кодексу України, таке обмеження може стосуватися окремих особистих, майнових та інших прав і свобод людини та громадянина, передбачених Конституцією України. Саме в певних обмеженнях і виражається така властивість покарання, як кара. Кара є основною ознакою будь-якого кримінального покарання і повинна відповідати характеру і тяжкості злочину. Кримінальне покарання має виключно індивідуальний характер, тобто воно має бути застосоване до особи, яка за вироком суду визнана винною у вчиненні передбаченого КК України злочину. Досягнення поставлених перед покаранням цілей, безумовно, залежить від змісту санкції за діяння, яке в законі про кримінальну відповідальність визначене як злочин, передбачений Особливою частиною КК України. Санкція обов'язково має бути адекватною, справедливою, тобто величина санкції кримінально-правової норми повинна перебувати в прямій залежності від реальної суспільної небезпечності того діяння, яке описується в диспозиції, та узгоджуватися з іншими санкціями. Формування кримінально-правової норми має враховувати сумірність обмежень особистого та майнового характеру осіб, засуджених за скоєння злочину, передбаченого в диспозиції статті.

Ключові слова: кримінально-правова норма, покарання, санкції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України, принципи формування санкцій.

Постановка проблеми. Нині Україна долає складний і тернистий шлях реформування національного законодавства та приведення його до європейських стандартів. Цей процес зумовлює постановку нових завдань, розвиток нових напрямів кримінально-правової політики України. У цьому аспекті особливої актуальності набуває необхідність наукової розвідки правових механізмів протидії злочинності. Призначення необхідного і достатнього покарання до осіб, що скоїли злочин, є запорукою досягнення поставлених перед покаранням цілей. Передбачені в Кримінальному кодексі загальні засади призначення покарання закріплюють, що суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Не варто недооцінювати значущість санкції кримінально-правової норми для зазначених

вище напрямів. У наукових працях значна кількість уваги приділяється усуненню недоліків формування санкцій у КК України як важливого етапу вдосконалення кримінального законодавства на шляху інтеграції до Європейського Союзу.

Актуальність наукової статті зумовлена необхідністю комплексного дослідження кримінально-правової санкції як значущого інструменту впливу на суспільство в процесі соціальної взаємодії щодо формування кримінально-правових норм. Проблеми законодавчого регулювання, вдосконалення та вивчення засад та принципів формування санкцій кримінально-правових норм були предметом дослідження вчених з кримінального права та кримінології, а саме: Ю. В. Бауліна, О. П. Горох, Н. О. Гуторової, Т. А. Денисової, Ю. А. Демидов, С. І. Діментьєв, А. П. Козлова, М. Й. Коржанського, О. М. Литвина, М. І. Мельника, Н. А. Орлав-

ської, Н. Д. Семенової, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка, М. Д. Шаргородського та ін.

Метою статті є науково-правовий аналіз формування санкцій у статтях Особливої частини Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Для удосконалення нормативної регламентації кримінально-правових санкцій необхідно дослідити побудову кримінальних санкцій загалом.

Санкція (з латин. *Sanctio* «найсуворіша постанова») – складова частина норми права, яка в разі невиконання норми визначає заходи державного впливу головним чином у формі примусу [15, с. 485].

В юридичній літературі поняття «санкція» визначається по-різному. Так, О.П. Горох під санкцією розуміє переважно частину статті Особливої частини Кримінального кодексу, що визначає вид і розмір покарання за злочин, описаний у диспозиції [2, с. 95]. Н. А. Орловська розглядає санкцію як частину правової норми, в якій містяться вказівки на ті негативні наслідки, що настають для суб'єкта у разі невиконання ним правил, визначених у диспозиції, або умов, встановлених у гіпотезі норми права [11, с. 240]. А. О. Пінаєв санкцію визначає як частину статті кримінального закону, яка містить вказівки на вид і розмір покарання [13, с. 122]. О. Ф. Скакун зазначає, що санкція – це частина норми, яка встановлює заходи (вид і обсяг) державного примусу, що застосовуються у разі її порушення [15, с. 348].

У науковій роботі Т. А. Денисова, досліджуючи це питання, зазначає: санкція – це обов'язковий складник статті (або частини статті) Особливої частини КК України, який містить у собі модель виду й обсягу покарання, адекватного суспільній небезпечності злочинного діяння. Санкція розкриває правовий аспект кримінального покарання, вказуючи на його вид та обсяг, виконуючи при цьому роль моделі кримінального покарання, передбаченого за вчинений злочин. Однією з основних особливостей запропонованого визначення є вказівка на те, що санкція обов'язково має бути адекватною, справедливою, тобто величина санкції кримінально-правової норми повинна перебувати в прямій залежності від реальної суспільної небезпечності того діяння, яке описується в диспозиції, й узгоджуватися з іншими санкціями, а також бути сумірною з рівнем соціальної значущості тих чи інших благ і свобод, які втрачає або в яких обмежується засуджений [5, с. 135].

Відповідно, санкція має відповідати суспільній небезпечності діяння, надавати

можливості індивідуалізувати покарання, враховуючи принципи та загальні засади призначення покарання. Ступінь небезпечності вчиненого протиправного діяння виступає основним критерієм для встановлення змісту та характеру санкції [19, с. 96].

О. Д. Соловійов, досліджуючи питання призначення покарань, робить висновок, що під час визначення меж караності враховується характер та ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину. Під характером суспільної небезпечності вчений розуміє суспільну небезпечність, яка властива не окремому злочину, а всім злочинам даного виду й визначається значенням та важливістю об'єкта злочину. Ступінь суспільної небезпечності становить індивідуальну ознаку конкретного злочину, яка визначається багатьма факторами, наприклад характером діяння, наслідками, виною [13, с. 204].

О. О. Книженко в своїй роботі підтримує позицію А. П. Козлова, на думку якого матеріальною основою санкції є суспільна небезпечність, яка виявляється не тільки у суспільній небезпечності діяння, суспільній небезпечності наслідку, суспільної небезпечності винного, а й в оцінці значущості об'єктів посягання. У зв'язку з цим автор пропонує як першочергове завдання побудови моделі санкцій визначити ієрархічність системи суспільних відносин – об'єктів посягання як початкового фактору створення системи санкцій й визначення меж кожної конкретної санкції. На переконання науковця, вказана система може бути побудована на двох рівнях (за родовими та безпосередніми об'єктами) й охоплювати всі об'єкти посягання, розташовуючи їх у певному порядку, який зростає чи зменшується залежно від ступеня соціальної значущості відносин [7, с. 84].

Ю. А. Демидов вважає, що характер суспільної небезпечності залежить від тієї сфери цінностей суспільного життя, на яку посягає злочин. Учений відстоює думку, що незважаючи на те, що характер суспільної небезпечності конкретного злочину визначається належністю до тієї чи іншої групи злочинів, він конкретизований змістом цінності безпосереднього об'єкта посягання. Чим цінніший об'єкт, тим більш небезпечним за інших рівних умов є злочинне посягання на нього [6, с. 73]. Автор відстоює позицію, що у кримінальному праві суспільна небезпечність злочину оцінюється законом та судом. Закон оцінює суспільну небезпечність типу (виду) злочину, а суд – окремо взятого злочину, кримінальну справу про вчинення якого він розглядає. Законодавчою оцінкою суспільної небезпечності злочину є санкція

кримінально-правової норми. Санкція у кримінальному праві є універсальною формою оцінки суспільної небезпечності, відображаючи специфіку кримінального права. Будь-яка кримінально-правова заборона, звернена до громадян, забезпечена санкцією, яка визначає покарання [7, с. 85].

Наступним, на що варто звернути увагу, є те, що санкція має бути узгоджена із санкціями за вчинення схожих за видом і характером злочинів.

У процесі свого дослідження С. І. Діментєв зазначав, що за злочини, передбачені частиною другою та наступними частинами, має бути передбачено покарання, більш суворе за кваліфікаційний злочин. Він вважає, що в частині другій статті має передбачитися мінімальний термін покарання, рівний максимальному в першій частині. Також автор вважає недоцільним великий розрив між мінімальними та максимальними межами санкцій, він вважає що вказаний розрив має бути не більший за 3–5 років [6, с. 142], з чим ми погоджуємось. Так, злочини з кваліфікаційною ознакою (повторність, вчинення групою осіб), мають бути віднесені до числа тяжких або особливо тяжких злочинів. Так, наприклад, ч. 2 ст. 189 КК передбачає: «Вимагання, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років». Ч. 2 ст. 189 КК «Вимагання» з кваліфікаційною ознакою в поточній редакції належить до тяжкого злочину, суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел, корисливий мотив, що підтверджує доцільність призначення конфіскації майна як обов'язкового додаткового покарання, щоб звернути більше уваги на суспільну небезпечність діяння [1, с. 74].

Санкція має давати можливість індивідуалізувати покарання, враховуючи принципи та загальні засади призначення покарань.

У процесі призначення покарання відносно визначені санкції дозволяють індивідуалізувати покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини що пом'якшують або обтяжують покарання. Відносно визначені санкції встановлюють мінімальні та максимальні межі призначеного покарання (позбавлення волі на строк від ... до ... років) та можуть передбачати лише максимальні межі покарання [15, с. 228]. Шляхом встановлення в КК відносно визначених санкцій зако-

нодавець дає можливість суду, виходячи з конкретних обставин кримінальної справи, в судовому процесі призначити покарання, необхідне і достатнє для виправлення особи та попередження нових злочинів.

Як зазначає О. І. Шинальський, для надання можливості індивідуалізувати покарання законодавець, встановлюючи норми, що регулюють застосування покарань, враховує всю різноманітність життєвих ситуацій, які можуть виникнути на практиці, і вже в самому законі намагається хоча б у загальній формі сформулювати відправні положення, які б індивідуалізували призначення покарання [18, с. 15]. Встановлення додаткових покарань у санкціях статей Особливої частини значно впливає на індивідуалізацію покарання. Так, за корисливі злочини – конфіскація майна, за злочини у сфері службової діяльності – позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю тощо.

Санкції мають будуватися на принципах доцільності, обґрунтованості, законності, рівності громадян перед законом, гуманізму, вини, справедливості, невідворотності кримінальної відповідальності, індивідуалізації покарання та економії заходів кримінально-правового впливу.

Конструювання санкцій має будуватися з урахуванням певних принципів, що впливають один з одного. Так, принципи обґрунтованості, справедливості, доцільності та вини можна охарактеризувати таким чином. Санкції повинні відповідати змісту суспільно небезпечного діяння, від якого охороняє суспільство кримінально-правова норма. Це означає, що якщо санкції деяких норм Особливої частини КК збігаються, то повинен збігатися і суспільно небезпечний рівень цих дій, і навпаки, якщо суспільна небезпека діяння приблизно однакова, то повинні збігатися розмір санкції [19, с. 102].

М. І. Хавронюк вважає, що гуманізм має велике значення, оскільки приділяє значну увагу людській особистості як об'єкту не тільки кримінально-правового впливу, але й кримінально-правової охорони. Автор приділяє увагу ставленню не тільки до правопорушника, але й до потерпілого від злочину, у тому числі й до суспільства, яке має потребу в захисті від злочинних посягань [17, с. 9].

Досліджуючи принципи санкцій, Н. А. Орловська вважає, що принцип гуманізму необхідно розглядати з погляду конструювання як примусових санкцій норм Особливої частини КК (у плані вибору конкретних видів покарань та їхніх розмірів, уведення в санкції елементів приватно-правового реагування на правопорушення),

так і примусових санкцій Загальної частини КК, а також заохочувальних санкцій норм Загальної та Особливої частин КК. У цьому сенсі даний принцип пов'язаний з економією тих заходів кримінально-правового впливу, які включаються у зміст санкцій [11, с. 92]. Так, у ч. 4 ст. 212 КК України (розділ VII «Злочини в сфері господарської діяльності») йдеться про звільнення особи від кримінальної відповідальності, в тому числі у разі вчинення тяжкого злочину – ч. 3 ст. 212 КК України (за винятком випадків, коли це діяння було вчинене раніше засудженим за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за умови, що винний до притягнення до кримінальної відповідальності сплатив податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодував шкоду, заподіяну державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня). Водночас у ч. 4 ст. 212-1 КК України законодавець обмежився можливістю звільнення особи від кримінальної відповідальності лише у разі вчинення злочину невеликої тяжкості – ч. 1, 2 ст. 212-1 КК України [1, с. 92]. В інших статтях розділу, що передбачають відповідальність за злочини середньої тяжкості, заохочувальних санкцій (норм) не передбачено.

Висновки

У процесі дослідження формування кримінально-правової норми, а саме санкції, зроблено висновок про значну кількість недоліків, що властиві санкціям багатьох статей, зокрема, такі: 1) є недоцільним встановлення у санкції великої амплітуди між нижчими та вищими межами покарання у формі позбавлення волі на певний строк; 2) спостерігається певна непослідовність у визначенні видів покарань, тобто відступ від загального правила щодо побудови санкцій, згідно з яким покарання розміщуються від менш до більш суворого; 3) суперечлива побудова санкції певних статей Особливої частини КК без урахування порядку й особливостей призначення окремих видів кримінальних покарань стосовно певних категорій осіб; 4) недоцільно при визначенні меж певних видів покарань у санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу зазначати мінімальні межі, які встановлені в Загальній частині для цього виду покарання; 5) у конструюванні санкцій не завжди беруться до уваги характер і ступінь суспільної небезпечності передбаченого в диспозиції статті злочину, а також особливості суб'єкта злочину, що негативним чином позначається на судовій практиці; 6) не завжди є узгодженими санкції в основному, кваліфікованому

та особливо кваліфікованому складах злочинів; 7) сумнівним є встановлення у санкції значної кількості основних видів покарання, які можуть бути призначені за той самий злочин (наприклад, санкції за злочин, передбачений ст. 185, 186 КК, містять п'ять видів покарань – від штрафу до позбавлення волі на певний строк); 8) необґрунтоване недотримання при конструюванні санкцій правила про допустиме співвідношення визначених у санкції основних і додаткових покарань, згідно з яким основне покарання завжди має бути більш суворим, ніж приєднане до нього додаткове [6, с. 97]. Наприклад, ст. 212 КК України: «... караються штрафом від п'ятнадцяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна» [19, с. 105].

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення:)
2. Горох О. П. Проблеми конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки»*. 2009. Т. 90. С. 94–98.
3. Гуророва Н. О., Шаповалова О. А. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи. *Право України*. 2010. № 9. С. 56–65.
4. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України : навчальний посібник. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004. 152 с.
5. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы. Ростов-на-Дону : Рост Универ, 1986. 157 с.
6. Денисова Т. А. Кримінально-виконавче право : навчальний посібник / Т. А. Денисова, М. М. Мінаєв, В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, В. Г. Хашев ; за ред. Т. А. Денисової. Київ : Істина, 2008. 400 с.
7. Книженко О. О. Урахування диференціації та індивідуалізації відповідальності під час встановлення кримінально-правових санкцій. *Наше право*. 2011. № 2. Ч. 2. С. 81–86.
8. Книженко О. О. Поняття санкцій у кримінальному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. Вип. 1. С. 79–84.
9. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Атіка, 2002. 415 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юридична думка, 2010. 128 с.

11. Орловська Н. А. Актуальні проблеми побудови кримінально-правових санкцій в контексті реалізації принципу гуманізму. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 1. С. 101–106.

12. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

13. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть. Харьков : Харьков Юридический, 2005. 664 с.

14. Соловьев А. Д. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву : законодательство и судебная практика. Москва : Госюриздат, 1958. С. 204–205.

15. Скакун О. Ф. Теория держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

16. Теория государства и права : учебник для вузов / под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. Москва : НОРМА, 2002. 616 с.

17. Хавронюк М. І. Цілі та напрями гуманізації кримінального законодавства України відповідно до європейських стандартів. *Вісник Центру суддівських студій*. 2006. № 9. С. 4–15.

18. Шинальський О. І. Покарання в системі засобів протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

19. Корабель М. Г., Шинкарьов Ю. В. Конфіскація майна як вид кримінального покарання : монографія. Харків : Право, 2018. 176 с.

The article is devoted to the scientific and legal analysis of the formation of sanctions in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. The concept of the criminal law norm and the connection of the sanction with the degree of public danger of the crime committed for its further construction are analyzed, which corresponds to the general principles and principles of formation of sanctions of the criminal law norm. The sanction is an obligatory component of an article or part of an article of the Special part of the Criminal Code of Ukraine, which is a model of the type and volume of punishment, proportional to the public danger of the crime provided by the current Criminal Code. The sanction reveals the legal aspect of criminal punishment, pointing to its type and scope, while acting as a model of criminal punishment for a crime. The punishment by its content is the statutory limitation of certain rights and freedoms of the convicted person. Depending on the specific type of punishment provided for in the sanction of the article of the Criminal Code of Ukraine, such restriction may concern individual personal, property and other rights and freedoms of the person and citizen stipulated by the Constitution of Ukraine. It is within certain limitations that such a property of punishment is expressed as punishment. Punishment is the main feature of any criminal punishment and should be appropriate to the nature and gravity of the crime. Criminal punishment is purely individual in nature, that is, it cannot be applied to anyone other than a person found guilty of committing a crime under the Criminal Code of Ukraine. Achieving the goals set for punishment certainly depends on the content of the sanction for the act, which in the law on criminal liability is defined as a crime, envisaged by the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. The sanction must be adequate, fair, that is, the amount of the sanction of the criminal law should be directly dependent on the real social danger of the act described in the disposition, and be consistent with other sanctions. The formation of the criminal law should take into account the proportionality of the restrictions on the personal and property character of the persons convicted of committing the crime provided for in the disposition of the article.

Key words: criminal legal norm, punishment, sanctions in articles of the Special part of the Criminal code of Ukraine, the principles of sanctions.